

РОЗВИТОК СИТУАТИВНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Андрієць О.М.

У статті розкрито методику розвитку ситуативного мовлення учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів, розглянуто комунікативну спрямованість навчання української мови; подано зразки вправ і завдань для підвищення комунікативної компетентності школярів засобами наукового дискурсу.

Ключові слова: *текст, дискурс, дискурсне мовлення, ситуативне мовлення, мовленнєва ситуація, комунікативна спрямованість навчання.*

Ключевые слова: *текст, дискурс, дискурсная речь, ситуативная речь, речевая ситуация, коммуникативная направленность обучения.*

Key words: *text, discourse, discourse speech, situational speech, speech situation, communicative orientation of teaching.*

Педагогічний альманах: [зб. наук. праць / редкол. В.В.Кузьменко (голова) та ін.]– Херсон: РПО, 2012. – Вип. 15. – С.70-74.

Шкільна освіта в Україні на сучасному етапі її розвитку виходить на якісно новий щабель, зумовлений змінами у суспільному житті країни, формуванням модерних концептуальних засад системи навчання, спрямованими на підвищення загальної мовної культури школяра, його мовленнєвої і комунікативної вправності вільно володіти засобами рідної мови та мовлення в реальних життєвих ситуаціях. Відтак виховання україномовної особистості старшокласника повинне відбуватися в комплексному поєднанні компетентнісного, функційно-діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів до навчання, раціональному доборі оптимальних принципів, методів і прийомів.

Реалізації означених питань дослідження підпорядкована ціла низка публікацій провідних учених-лінгводидактів: концептуальні засади навчання

української мови (О. Горошкіна, Л. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентилюк), формування і розвиток мовленнєвих та комунікативних умінь старшокласників (З. Бакум, С. Єрмоленко, С. Караман, Н. Пашковська, М. Пентилюк, З. Сікорська), лінгвістичні аспекти дослідження (О. Селіванова, О. Семенов, М. Стахів) та ін. Дотичними до проблеми розвитку ситуативного мовлення є праці Н. Баландіної, Л. Шевцової [3; 4], однак авторки акцентують свою увагу на учнів 5-7 класів загальноосвітньої школи.

Метою нашої статті є теоретичне обґрунтування необхідності застосування ситуативних завдань у старших класах та розвиток на їх основі мовлення учнів засобами наукового дискурсу.

Зміст навчання української мови в старшій школі відповідно до чинної програми містить все, що становить єдність засвоєння лінгвістичних знань мовних одиниць, теорії мовленнєвої діяльності, процесу розвитку нормативного, оптимального й доцільного використання мовних засобів у різних сферах (особистісної, освітньої, рекреаційної, професійної, культурної, наукової та ін.) і ситуаціях спілкування. Відтак комунікативна спрямованість навчання вимагає формування мовної особистості людини, здатної точно й лаконічно викладати свої думки, виявляти високий рівень культури, вміти не зазнавати комунікативних невдач, а дбати про якість свого мовлення та його вдосконалення.

Мовна особистість, за словником-довідником з української лінгводидактики, – це „мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися в повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків спілкування літературною мовою [2, с. 85-86]”.

На жаль, як свідчать спостереження, мовна особистість старшокласника, який засвоїв лінгвістичний матеріал, відчуває певні труднощі в мовленнєвій практиці. Особливо помітно це, коли учень намагається добирати слова чи словосполучення в усному чи писемному мовленні, корегує власне або чуже

висловлювання, самостійно творить текст. Тому, на нашу думку, для якісної підготовки повноцінного комуніканта крім оволодіння мовної теорії необхідно вчити школярів орієнтуватися в конкретних мовленнєвих ситуаціях, відповідно до них добирати мовні засоби, засвоювати норми культури поведінки з урахуванням невербальних засобів (жести, міміка, „мова” очей тощо) та екстралінгвістичних факторів (національно-культурні традиції, ситуативна конкретність, спрямованість тощо).

Мовленнєва ситуація може бути природною (наприклад, діалог у класі) і, на думку вчених, може створюватися штучно з метою розвитку комунікативних умінь і навичок [2, с. 83]. Цьому сприяє застосування мовленнєво-ситуативних завдань, що надають вправі комунікативної спрямованості, допомагають об'єднати мовну, мовленнєву та соціокультурну змістові лінії, зробити процес навчання мови планомірним і вмотивованим.

Так як учні старших класів цілеспрямовані на майбутню професійну діяльність, найголовнішою умовою у використанні вчителем ситуативних завдань є врахування психологічних особливостей учня, його зацікавленість, моделювання обставин спілкування та зміни статусних ролей (рольові ігри), окреслення складових мовленнєвих дій і операцій, застосування елементів інтерактивних методів й інноваційних засобів навчання, що забезпечують активне засвоєння матеріалу, розвиток комунікативної компетенції школяра. Відтак під комунікативними завданнями розуміємо форму взаємодії (спілкування) комунікантів, які породжують і продукують висловлювання (текст, дискурс) та інтерпретують їх. В основі мовленнєвих вправ лежить ситуація, як головна складова спілкування. У нашому дослідженні комунікативні та мовленнєво-ситуативні вправи вважатимемо синонімічними поняттями, власне ситуативні ж віднесемо до комунікативних, як різновид, оскільки крім навчально-мовленнєвої ситуації вони передбачають наявність мовленнєвих актів спілкування.

Особливістю методики застосування комунікативних (мовленнєво-ситуативних) вправ і завдань у старшій школі є використання наукових текстів,

та передбачення відповідно до поставленої навчально-мовленнєвої ситуації продукту (результату) спілкування – зв'язне діалогічне або монологічне висловлювання – науковий дискурс певного типу і жанру.

Дискурс – це „текст у дії”. У ньому відбивається ставлення комуніканта до повідомлення, урахування адресата мовлення, мовного оточення, умов спілкування тощо. Таким чином, „текст – це те, що є продуктом мовлення, а дискурс – це текст, що реалізується через мовлення в поєднанні з позамовними реаліями [1, с. 99]”.

Науковий дискурс як форма кінцевого продукту спілкування являє собою словесне зображення (усне чи писемне), спрямоване на вирішення певної проблеми. З психологічного боку, – це динамічно структурована мовленнєво-мислительна дія двох чи більше суб'єктів комунікативного акту.

У процесі моделювання мовленнєвих ситуацій важлива увага приділяється розвитку монологічних і діалогічних навичок старшокласників, що яскраво простежується вправами типу:

Вправа 1.

- Складіть діалог за заданою ситуацією враховуючи правила та норми поведінки з використанням етикетних формул відповідно до мовленнєвої ситуації.

а) Ви – перекладач. До вас звернулися з проханням виконати технічний переклад. У зв'язку із складністю матеріалів першоджерела, вам необхідно відмовитися від замовлення. Як ви це зробите, не образивши клієнта й не принизивши себе в його очах.

б) На вашу думку народна пісня – це мистецтво, творчість на віки, а сучасна поп-музика – скороплинна й не має художньої цінності. Ваш співбесідник дотримується протилежної думки.

в) Ви вважаєте, що бібліотека – це скарбниця знань кожної людини. Ваш опонент запевняє, що навчати сучасну молодь і виховувати естетичні смаки можна виключно за допомогою інтернету та інших модерних технологій.

• Проаналізуйте свою мовленнєву поведінку і своїх друзів. Чи завжди ви дотримуетесь правил спілкування. Запишіть свої помилки у спілкуванні та проаналізуйте, як їх можна виправити.

Вправа 2.

- З'єднайте стрілками синоніми (за наявності пари).

Математичні		до музики
Гуманітарні		до природничих наук
Філологічні		до мов
Музичні	здібності	до літератури
Літературні		до математики
Фізичні		до гуманітарних наук
Механічні		до малювання

- Поясніть своєму сусідові по парті значення слова *здібності*.
- Розкажіть, що людина може робити маючи перелічені здібності.

Розвиток ситуативного мовлення школяра може відбуватися на основі тексту-взірця.

Вправа 3.

- Прочитайте текст, випишіть із нього визначення слова *гімн*.

Гімн – це урочиста пісня, виконання якої пов'язане із святковими урочистостями, офіційними державними заходами, військовими парадми.

Як герб і прапор, гімн належить до символів держави, найбільших святинь будь-якого народу. Це ті слова і музика, які торкаються найпотаємніших струн душі, кличуть до високого і світлого, які змушують кожного вставати при перших же акордах і з трепетом в серці відчувати велику гордість за свій народ, свою Батьківщину.

Своїм корінням гімни сягають глибокої давнини. Спочатку вони виконувалися на честь богів та героїв. З плином часу гімн став урочистою піснею, яка об'єднувала близьких за духом людей, надихала їх на добрі справи, дарувала наснагу.

Музична символіка нашого народу сягає часів Київської Русі. Можна сказати, що тоді роль державного гімну виконували бойові закликання та пісні, які створювали піднесений настрій перед битвами.

У 1862 році з'явився вірш відомого етнографа Павла Чубинського „Ще не вмерла Україна”. Вірш був покладений на музику Михайлом Вербицьким і невдовзі став новим національним гімном.

- Попросіть сусіда по парті дібрати синоніми до слова *гімн*.
- З'ясуйте роль державного гімну в сьогоденні.
- Поясніть молодшим, як потрібно себе поводити, коли звучить гімн.

Виконання запропонованих завдань сприяє активізації мисленнєвої та мовотворчої діяльності старшокласників, пов'язаної з науковою семантикою конкретного тексту, а також поетапному розвитку дискурсного мовлення (читання тексту □ сприймання □ опрацювання (доповнення) □ творення власного наукового дискурсу).

Важливу роль в активному сприйманні, глибокому розумінні й подальшому продукуванні наукових висловлювань відведено самостійній (індивідуальній) роботі школярів.

Вправа 4.

- Підготуйте повідомлення до шкільного випуску журналу „Скарби мого світу”, вибравши власну роль і напрямок.

Роль	Завдання
Я – фольклорист	На основі зібраних матеріалів, присвячених прислів'ям, приказкам, загадкам, підготуйте доповідь „Народ скаже, як зав'яже”.
Я – етнограф	Опрацювавши літературу про традиції й звичаї народу, напишіть замітку („Прийшов у гості Миколай”, „Різдво святе”, „Вербова гілка”, „Червоне яечко”, „Розмалюю писанку, розмалюю”, „Зелені свята нашої родини” і под.).
Я – літературознавець	Напишіть свої власні твори (вірші, оповідання, нариси) до журналу „Скарби мого світу”. Прочитайте свій вірш по шкільному радіо.
Я – еколог	Підготуйте кореспонденцію на тему „Чи в змозі ми допомогти братам нашим меншим?”, присвячену збереженню навколишнього середовища (допомога птахам,

парку, лісу, озера, річці).

Я – географ, Складіть репортаж про нещодавню екскурсію до різних історик міст чи історичної пам'ятки.

Я – знавець мови Зробіть таємне анкетування учнів класу, школи на одну із тем („Роль мови в житті сучасної молоді”, „Норми поведінки в ... (музеї, транспорті, бібліотеці)”, „Сленг – мода, чи засмічення мови?). Опрацюйте відповіді реципієнтів, напишіть замітку. Виступіть на захист літературної мови по шкільному радіо, на учнівській конференції, зборах).

Подібні справи удосконалюють комунікативну компетенцію старшокласників, розвивають їхні креативні здібності. Однак вони мають і низку ускладнень: учням необхідно уявити себе в тій чи тій ролі, усвідомити її, виконати мовленнєві дії з урахуванням мети, завдань, визначеної ролі. При цьому основна вимога дискурсу залишається незмінною – додержання всіх компонентів мовленнєвої операції, що визначають стиль, тип і жанр мовлення: обсяг, тема, мета, головна думка, адресат тощо. Також складність запропонованих завдань полягає й у підготовці дискурсів дискусійного характеру, у якому необхідно не тільки відтворити науково-навчальний матеріал, правильно дібрати мовні засоби, а й дотримуватися (особливо в усному мовленні) норм спілкування та культури поведінки. Відтак як позитив слід відмітити міжпредметний зв'язок з багатьма науками – етикою, естетикою, літературою, історією, географією, біологією й екологією, музикою та ін., що роблять ситуативні справи цікавими та ґрунтовнішими, більш самостійними та творчими.

Таким чином, ефективному навчанню ситуативного мовлення старшокласників сприяє науковий дискурс, як один із засобів розвитку мовленнєвої діяльності сучасного школяра, його інтелектуального збагачення та комунікативного удосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пентилюк М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. – К.: Ленвіт, 2011. – 256 с.
2. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник / Колектив авторів за ред. М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
3. Українська мова. 5-6 класи. Розвиток ситуативного мовлення: Навчальний посібник / Н.Ф. Баландіна, О.В. Алманова, А.П. Безноса, О.В. Волошко, В.І. Омеляненко / Під ред. Н.Ф. Баландіної. – Х.: Веста: Видавництво „Ранок”, 2007. – 272 с.
4. Шевцова Л. Дидактична суть ситуативних завдань // Дивослово. – 1998. – №3. – С.30-36.